

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ

1. Ἡ σύσταση τοῦ κόσμου.

Ἰδεαλισμὸς εἶναι ἡ κοσμοθεωρητικὴ ἐκείνη ἄποψη, ποὺ πρεσβεύει πὼς τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ εἶναι καὶ τὸ ὑπόστρωμα κάθε ὑπαρκτοῦ ὄντος. Ἡ ὕλη σὰν οὐσία τῶν ὄντων εἶναι ἀνύπαρκτη καὶ ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ δευτερογενῆ ὄντοτητα — προϊὸν τῆς αὐτο-θέσης τοῦ πνεύματος, ποὺ γίνεται μὲ σκοπὸ τῆ δημιουργία ὄντων-μονάδων συστατικῶν τοῦ κόσμου.

Στὸν ἰδεαλισμὸ μπορεῖ νὰ διακρίνη κανεὶς δυὸ κατευθύνσεις. Ἡ μιὰ θεωρεῖ τὸν κόσμον σὰν προϊὸν προβολῆς συνειδησιακῶν περιεχομένων καὶ τὸ ὑποκείμενο σὰν ὄντοτητα, ποὺ ἔχει τὴν ἰκανότητα τῆς σύστασής του. Ἡ ἄλλη θεωρεῖ τὸν κόσμον σὰν ἀντικειμενικῶς ὑπάρχουσα καθολικὴ ὄντοτητα, ποὺ σὰν ὑπόστρωμα ἔχει τὸ καθαρὸ πνεῦμα. Στὴν πρώτη περίπτωσις ὁ ἰδεαλισμὸς εἶναι ἔντονα ποτισμένος ἀπὸ ὑποκειμενικὴ χροιά καὶ λέγεται ὑποκειμενικὸς ἰδεαλισμὸς ἢ καὶ μεταφυσικὸς σολιψισμὸς, ἐνῶ στὴ δεύτερη περίπτωσις ἡ βεβαιότητα γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ ὑπαρξὴ ἐνὸς κόσμου πνευματικῆς ὑφῆς συνιστᾷ τὸν ἀντικειμενικὸ ἰδεαλισμὸ.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὁ ἰδεαλισμὸς ἐμφανίζεται μὲ τὸν Πυθαγόρα, ποὺ δέχεται ὡς οὐσία τοῦ κόσμου τὸν ἀριθμὸ. Ἡ μονάδα εἶναι τὸ καθαρὸ πνεῦμα, ὁ νοῦς, ὁ Θεός, ἐνῶ ἡ δυνάδα εἶναι ἀριθμὸς παράγωγος, οὐσία δευτερογενῆς καὶ παριστάνει τὴν ὕλη. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει σχετικῶς: «Πυθαγόρας ὁ Σάμιος, Μνησάρχου υἱός, θεὸν ἔφη εἶναι τὴν μονάδα καὶ δίχα ταύτης μηδὲν γεγενῆσθαι». (Στρωματέων, γ'). Ὁ Διογένης Λαέρτιος προσθέτει: «ἀρχὴν μὲν πάντων μονάδα, ἐκ δὲ τῆς

μονάδος ἀόριστον δυνάδα ὡς ἂν ὕλην τῇ μονάδι αἰτίῳ ὄντι ὑπο-
 στῆναι, ἐκ δὲ τῆς μονάδος καὶ τῆς ἀορίστου δυνάδος τοὺς ἀριθ-
 μούς» (8, 25). Τὴν ἰδεαλιστικὴ γραμμὴ τηρεῖ καὶ ὁ Ξενοφάνης,
 ποὺ ἀνοίγει τὸ δρόμο στοὺς ἑλεάτες, ποὺ μὲ τὸν Παρμενίδη ἐπὶ
 κεφαλῆς δέχονται τὴν πνευματικὴ ὕφῃ τοῦ εἶναι ἐξ αἰτίας τῆς
 ἀπλότητος τῆς σύστασός του. Τῆς σύνθεσης αὐτῆς τοῦ εἶναι
 ἄμεση συνέπεια εἶναι ἡ στασιμότητα τοῦ παντός. Παρὰ τὴν ἀν-
 τίθετη ἀντίληψή του ἀπὸ ἀποψη διαλεκτικὴ ὁ Ἡράκλειτος δέχε-
 ται κι' αὐτὸς τὸ Λόγο, τὸ πνεῦμα σὰν πεμπτουσία τοῦ παντός,
 πρᾶγμα ποὺ θὰ κἀνῃ ἀργότερα καὶ ὁ Ἀναξαγόρας μὲ τὴν ξεχω-
 ριστὴ σημασία ποὺ θὰ ἀποδώσῃ στὸ νοῦ σὰν κοσμοποιὸ δύ-
 ναμη. Τὴν πυθαγορικὴ ἀντίληψη τοῦ ἀριθμοῦ θὰ μεταπλάσῃ ὁ
 Πλάτων πάνω σὲ βάση πρὸ μεταφυσικὴ: ὁ ἀριθμὸς μετατρέπεται
 σὲ μιὰ αὐτοδύναμη ὑπαρκτικὰ ὄντοτητα, τὴν Ἰδέα. Ὁ κοσμολο-
 γικὸς δυῖσμός τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἀναντίρρητος, ἐξ ἴσου ὅμως
 ἀναμφισβήτητη εἶναι καὶ κάποια τάση τοῦ πρὸς τὴν ἐνότητα.
 Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ στὴν ὁργάνωση τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν:
 ὅλες οἱ Ἰδέες περικλείονται στὴν Ἰδέα τοῦ Ἐνός, ποὺ κι' αὐτὴ
 περιέχεται στὴν Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ, δηλαδὴ τῆς Θεότητος. Τὸ
 «ὄντως ὄν» κατὰ Πλάτωνα εἶναι ἡ Ἰδέα, ὁ πραγματικὸς κόσμος
 εἶναι ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν. Ἡ πνευματοκρατία αὐτὴ φτάνει
 ἀκόμα καὶ στὸν αἰσθητὸ κόσμο, ὅπου ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς ἔχουν
 κυρίαρχη θέση. Τὸν πλατωνικὸ ἰδεαλισμὸ δέχεται καὶ ὁ Ἀριστο-
 τέλης, μόνο ποὺ τὸν θεμελιώνει πάνω σὲ νέες βάσεις. Σὰν οὐσία
 τοῦ παντός δέχεται τὴν καθαρὴ ἐνέργεια καὶ τὴν ἀνώτατη μορφή
 ἑκφρασῆς της βλέπει στὴ θεϊκὴ νόηση («νόησις νοήσεως»). Τὴν
 ἴδια θέση βρίσκομε καὶ στοὺς Στωϊκοὺς. Παρ' ὅλο ποὺ δέχον-
 ται τὴν ὕλη στὴν ἐννοια τῆς πλατωνικῆς «τιθήνης», ποὺ εἶναι
 βάση παραγωγῆς ὅλων τῶν πραγμάτων, ὅμως θέτουν μέσα σ' αὐ-
 τὴν τὸ πνεῦμα σὰν ἰθύνουσα δύναμη μὲ τὴ μορφή τῶν σπερμα-
 τικῶν λόγων, ποὺ θὰ ἀποτελέσουν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους
 τίς μονάδες τοῦ Leibniz. Σαφῶς ἰδεαλιστικὴ καὶ μάλιστα μὲ ἑκ-
 δηλὴ τὴ μονιστικὴ χροιά εἶναι καὶ ἡ κοσμολογία τῶν νεοπλατω-
 νικῶν. Ὁ Πλωτῖνος δέχεται, πῶς στὴν καθοδικὴ πορεία ποὺ ἀκο-
 λουθεῖ ἡ ὁργάνωση τοῦ κόσμου (θεότητα - νοῦς - ψυχὴ - μονάδες
 συστατικῆς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου), ὅλα τὰ ὄντα τὰ διαπερνᾷ μιὰ

πνευματικότητα. Σὲ τελευταία ἀνάλυση εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ θεία οὐσία, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πεμπουσία τοῦ παντός. Καὶ ἡ ἴδια ἡ δεοντολογία τῆς ἠθικῆς τελείωσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ μέσο τὴν ἀρετὴ, καθὼς καὶ ἡ τάση προσέγγισής του πρὸς τὴ Θεότητα μὲ μέσο τὴν κάθαρση καὶ τὴν ἔκσταση δὲν εἶναι παρὰ συνέπειες τῆς πνευματικῆς ὑφῆς τῆς θεότητας νοούμενης ὡς προσδιορίζουσης μὰ καὶ αὐτοπροσδιοριζομένης πρώτης ἀρχῆς καὶ αἰτίας τοῦ κόσμου.

Ἡ ἰδεαλιστικὴ χροιά τῆς χριστιανικῆς κοσμολογίας ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς θείας προέλευσης τῶν ἀληθειῶν τῆς καὶ θὰ κρατήση ὄχι μόνο κατὰ τὸ μεσαίωνα, μὰ θὰ παίξῃ ἀποφασιστικὸ ρόλο καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, γιατί φιλόσοφοι σὰν τὸν Descartes, τὸν Leibniz κ.ἄ. θὰ τὴν ἀκολουθήσουν πιστὰ καὶ θὰ προσπαθήσουν νὰ τὴν θεμελιώσουν πάνω σὲ καθαρῶς φιλοσοφικὰ δεδομένα. Εἶναι γνωστὸ μὲ ποῖο τρόπο ὁ δρθολογιστὴς *Descartes* λύνει τὸ πρόβλημα τῆς σύστασης τοῦ κόσμου καὶ τῆς δημιουργίας του ἀπὸ τὸ Θεό, πρᾶγμα ποὺ διαπιστώνει ἄμεσα ὁ ἐρευνητὴς μὲ τὴ θεώρηση τοῦ κόσμου τῶν ἐννοιῶν, ποὺ ἀνακαλύπτει στρέφοντας τὴν ἐρευνα στὰ ἐνδότερα τοῦ εἶναι του. Ἡ στωϊκὴ καὶ νεοπλατωνικὴ θέση θεμελιωμένη ὁμως πάνω στὶς κοσμοθεωρητικὰς βάσεις τοῦ καρτεσιανισμοῦ θὰ ἀναπτυχθῇ πρὸ πλατεῖα ἀπὸ τὸ *Spinoza*, ποὺ συλλαμβάνει τὴν ἐννοια τῆς οὐσίας ὡς αὐτο-αἰτίας (*causa sui*). Ἄμεση συνέπεια τοῦ γεγονότος αὐτοῦ εἶναι ἡ ταυτότητα τῆς οὐσίας μὲ τὴ θεότητα καὶ ἡ ιδιότητα τῆς θεότητας ὡς οὐσίας τοῦ παντός. Μὲ τὸ *Spinoza* ἡ μονιστικὴ —ιδεαλιστικὴ ἀντίληψη κερδίζει ἔδαφος καὶ ἡ ἐνότητα τοῦ κόσμου ποὺ τόσο ἐντονα πόθησε μὰ μὲ κάποια δειλία διετύπωσε ὁ Πλάτων, τοποθετώντας τὴν στὸν ὑπερβατικὸν κόσμο τῶν Ἰδεῶν, γίνεται πρᾶγμα πραγματικότητος. Ὁ Leibniz, ἐνθερμος κί' αὐτὸς ὀπαδὸς τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἀποδίδει στὴν ὕλη δυναμικὴ ὑφή. Μέσα τῆς ἐνοικεῖ ἡ δύναμη, ποὺ συντελεῖ ὥστε ὅλα τὰ ὄντα νὰ ἐμφανίζονται μὲ μορφή μονάδων, ποὺ ἡ θεότητα κατὰ τὴ στιγμὴ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου διέταξε ἔτσι ὥστε νὰ παρουσιάσουν ἀρμονία. Ἡ προδιατεταγμένη αὐτὴ ἀρμονία συντελεῖ, ὥστε ὁ κόσμος ποὺ ἡ ὀργάνωσή του θεμελιώνεται πάνω σὲ βᾶση δια-μοναδικὴ μὲ ἐκδηλο τὸ δι-ἄτομικὸ καὶ συνεπῶς ὑπερβατικὸ χαρακτήρα τῶν σχέσεων τῶν συστατικῶν του μονάδων, νὰ εἶναι

ὁ καλύτερος ἀπὸ κάθε ἄλλο δυνατὸ κόσμο. Τοῦτο συμβαίνει, γιατί πάνω ἀπὸ ὅλες τὶς μονάδες ὑπάρχει μιὰ ἀνώτερη μονάδα, ὁ Θεός, ποὺ ὁ Leibniz ὀνομάζει μονάδα τῶν μονάδων. Ὁ Θεὸς κατέχει μιὰ νόηση ἱκανὴ νὰ σχηματίσῃ παραστάσεις ὅλων τῶν δυνατῶν πραγμάτων καὶ μιὰ βούληση προσανατολισμένη πρὸς τὸ ἀπόλυτο ἀγαθό. Ὁ ρεαλιστικὸς τόνος τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶναι ἐμφανής, γιατί οἱ μονάδες εἶναι ἀντικειμενικὰ ὑπάρχουσες ὀντότητες πνευματικῆς ὑφῆς. Ὁ ἰδεαλισμὸς τοῦ Leibniz συγγενεῦει πολὺ μὲ τὴν θεωρία τῶν οὐσιῶν τῆς φαινομενολογίας, γιατί οἱ μονάδες εἶναι ὀντότητες παρόμοιες μὲ τὶς οὐσίαις τοῦ Husserl. Παρὰ τὸν ἐμπειριοκρατικὸν τῆς χαρακτῆρα ἀποφασιστικὰ ἰδεαλιστικὴ εἶναι καὶ ἡ θέσις τοῦ Berkeley, ποὺ ἐξαρτᾶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τῆς συνείδησης. Ἡ προέλευσὴ τῶν ἀνάγεται στὴ θεότητα ποὺ τὰ φύτεψε στὴ συνείδηση μὲ μορφὴ ἐμφύτων ἐννοιῶν. Αὐτὲς οἱ ἐννοίαις εἶναι ποὺ ἡ συνείδηση προβάλλει στὸ πεδίο τῆς ἄμορφης ἀντικειμενικότητας, προβαίνοντας ἔτσι στὴ σύστασις τοῦ κόσμου.

Ἐνας τέτοιος κόσμος εἶναι καὶ ὁ κόσμος τῶν φαινομένων ποὺ δέχεται ὁ Kant μὲ βάση τὴν ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Berkeley. Στὴν καντιανὴ φιλοσοφία ἡ ὅλη δογάνωσις τῶν προεμπειρικῶν στοιχείων παίρνει πρὸς ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα μὲ τὴν γνωστὴν διάκρισις ἀνάμεσα σὲ τύπους αἰσθητικότητας καὶ νοητικῆς κατηγορίας. Τὰ προεμπειρικὰ στοιχεῖα χρησιμεύουν ὡς μέσα γιὰ τὴν σύνθεσις τῆς φαινομενικότητας, ποὺ μόνον αὕτη εἶναι γνωστικὰ προσιτὴ στὴ νόηση. Ὁ ἰδεαλιστικὸς τόνος τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀκόμα πρὸς ἔντονον στὴ θεώρησις τοῦ πράγματος καθ'αυτὸ ἢ νοουμένου. Τὸ νοούμενον μπορεῖ νὰ εἶναι γνωστικὰ ἀπρόσιτον στὴ συνείδηση, μιὰ ποὺ τὴν ὑπερβαίνει ὑπαρκτικὰ ἐξ αἰτίας τοῦ ἀδυνάτου τῆς σύστασής της μὲ τὰ μέσα ποὺ διαθέτει, ὡστόσο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ δράσης, ὅπως εἶναι ἡ ἐνύπαρξις τοῦ ἠθικοῦ νόμου μέσα στὸν ἄνθρωπον. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, πάνω στὸν ἠθικὸν νόμον θεμελιώνει ὁ Kant ὄχι μόνον τὴν ἠθικὴν του, μὰ καὶ ἕνα οὐσιῶδες μέρος τῆς μεταφυσικῆς του, ποὺ ἀπορρέει σὰν φυσικὴ τῆς συνέπειαι. Οἱ κατηγορικὲς προσταγῆς τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὀδηγοῦν στὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐδραίωσις μιᾶς ἀνώτερης ἠθικῆς τάξεως

ἂν ὄχι στὸ δικό μας, τὸν αἰσθητὸ κόσμο, ἀφοῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τόσες καὶ τόσες ἀντινομίες, σ' ἓναν ἄλλο κόσμο ὑπερβατικό. Ἡ ὑπαρξή του ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ κατοχυρωθῆ χωρὶς τὴν ἐπέμβαση τῆς θεότητας, πού σὰν ἀνώτερη δύναμη διασφαλίζει ἐπίσης καὶ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Σ' αὐτὸν τὸν ὑπερβατικό κόσμο θὰ γνωρίση ὁ ἐνάρετος τὴ δικαίωση καὶ τὴν ἐπιβράβευση μὲ τὴν ἀπόλαυση μιᾶς αἰώνιας μακαριότητος. Στους διαδόχους τοῦ Kant ὁ δυϊσμός παραχωρεῖ τὴ θέση του σ' ἓναν ἰδεαλιστικὸ μονισμό. Σὰν οὐσία καὶ ἀνώτερη δύναμη πού διέπει τὸν κόσμο ὁ *Fichte* δέχεται τὸ ἐγώ. Ὁ διαφορισμός του σὲ τμητὸ ἐγώ, καθὼς καὶ σὲ μὴ-ἐγώ (ἄτμητο καὶ τμητὸ) προκαλεῖ τὴ γένεση τῶν περιορισμῶν, πού στὸ σύνολό των ἀποτελοῦν τὸν κόσμο. Τὸν ἴδιο ρόλο παίζει τὸ Ἀπόλυτο στὴ φιλοσοφία τοῦ *Schelling* καὶ ἡ Ἰδέα στὴ φιλοσοφία τοῦ *Hegel*. Σ' ἓνα δυϊσμὸ καντικῆς χροιάς ξαναγυρίζει ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη μὲ τὸν *Schopenhauer*, μόνο πού τὸ νοούμενο παύει νὰ ἔχη γι' αὐτὸν τὸ χαρακτήρα πού τοῦ εἶχε δώσει ὁ Kant. Πίσω ἀπὸ τὴν παράσταση — πού δὲν εἶναι παρὰ τὸ φαινόμενο τοῦ Kant — κρύβεται ὄχι τὸ νοούμενο, ἀλλὰ ἡ βούληση, μιὰ ὄντοτητα ἰδιότυπη, πνευματικῆς ὥστόσο ὑφῆς, πού διέπει τὸ πᾶν. Ὅπως καὶ τὸ νοούμενο τοῦ Kant, ἡ βούληση δὲν εἶναι νοητὴ οὔτε στὸ χῶρο οὔτε στὸ χρόνο, γιὰτὶ οἱ τύποι αὐτοὶ ἀφοροῦν τὴν παράσταση μόνο, δηλαδὴ τὸ φαινόμενο. Δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὲς ἐφαρμογῆς σ' αὐτὴν οἱ κατηγορίες, ὅπως π.χ. ἡ αἰτιότητα, ἡ τελικότητα κλπ., γιὰτὶ εἶναι, ὅπως καὶ οἱ τύποι τῆς αἰσθητικότητας, συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ φαινομένου. Ἡ πνευματικὴ ὑφῆ καὶ σύνθεση τῆς βούλησης καταφαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἐκδήλωσής της μὲ μορφή συνειδήσεων. Ὑπάρχει ὅμως στὸ σημεῖο τοῦτο μιὰ ἀντινομία, πού προκαλεῖ τὴ δυστυχία τῆς συνείδησης. Ἡ τελολογία τῆς δράσης της, καθὼς καὶ ἡ ἀναφορικὴ πρόθεση προβολῆς της στὸ πεδίο τῆς ἀντικειμενικότητας βρίσκονται σὲ ἀντίθεσιν μὲ τὴν τελολογία πού προδιαγράφει ἡ βούληση. Σὰν κυρίαρχη πού εἶναι, ἡ βούληση ἐνεργεῖ σὰν δύναμη ἀνασταλτικὴ τῆς δράσης τῆς συνείδησης. Ὅσο ἡ ἀντίσταση τῆς συνείδησης εἶναι πιὸ μεγάλη, τόσο οἱ πόνοι καὶ τὰ δεινὰ της αὐξάνουν μὲ ἀποτέλεσμα τὴν κυριαρχία τοῦ κακοῦ στὸν κόσμο. Ὁ πεσσιμισμὸς τοῦ *Schopenhauer* δὲν φτάνει σὲς ἀκρότατες συν-

έπειές του, γιατί ἡ δεοντολογία του συνίσταται σὲ μιὰ ἠθικὴ οὔ-
κτου γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ ἔτσι μόνο εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο
δυνατὴ ἡ ἀμβλυνση τοῦ κακοῦ ποῦ κυριαρχεῖ στὸν κόσμο.

Ὁ καντικὸς ἰδεαλισμὸς ἤσκησε ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση στοὺς
περισσότερους φιλόσοφους τοῦ 19ου αἰώνα, ὅπως π.χ. στὸν *Ed.
von Hartmann*, ποῦ δέχεται τὸ ἀσυνείδητο σὰν σύνθεση τοῦ λο-
γικοῦ (παράσταση) καὶ τοῦ μὴ λογικοῦ (βούληση). Τὸ ἴδιο καὶ
στὸν *Hamelin*, ποῦ ἀρνεῖται ὥστόσο τὸ ἀσυνείδητο καὶ βλέπει
τὴ σύνθεση αὐτὴ στὴν ὀλοκληρωμένη μὲ μορφὴ προσωπικότητας
συνείδηση, ποῦ σὰν ἐνσάρκωση καὶ ἔκφραση τοῦ πνεύματος διέ-
πεται ἀπὸ τὴν ἐλευθερία. Πρόδρομος τοῦ Brentano καὶ τοῦ
Husserl, ὁ Hamelin δέχεται τὴ συνείδηση ὡς συνείδηση κά-
ποιου πράγματος (ἀναφορικότητα τῶν φαινομενολόγων) καὶ τὴ
σχέση σὰν μέσο ἀμοιβαίας ὑπέρβασης ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμέ-
νου. Ἀπώτερη συνέπεια τοῦ γεγονότος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἰδιότητα
τῆς συνείδησης ὡς συστατικῆς μονάδας καὶ ἀφρηρίας τοῦ γίγνε-
σθαι, ποῦ ἀκολουθεῖ τριαδικὸ τύπο παρόμοιο μὲ τὸ διαλεκτικὸ
τύπο τοῦ Hegel καὶ παίρνει τὴν ἀκόλουθη μορφή :

1. Σχέση — ἀριθμὸς — χρόνος
2. Χρόνος — χῶρος — κίνηση
3. Κίνηση — ποιότητα — ἀλλοίωση
4. Ἀλλοίωση — εἰδίκευση — αἰτιότητα
5. Αἰτιότητα — τελικότητα — προσωπικότητα.

Τὴν ἴδια ἐπίδραση θὰ ἀσκήσῃ ὁ καντικὸς ἰδεαλισμὸς στὸν
Herbart, ποῦ βασιζόμενος πάνω στὴν πνευματικὴ ὑφὴ τοῦ παν-
τός δέχεται μιὰ δυναμικὴ διαλεκτικὴ ἐξέλιξη μὲ μέσο τὴς ἀντιτι-
θέμενες δυνάμεις τῆς ἔλξης καὶ τῆς ἀπωσης. Ἔτσι ξαναφέρει
στὴν ἐπιφάνεια τὴν ἀντίληψη τοῦ Ἐμπεδοκλῆ γιὰ τὴ φιλία καὶ
τὴν ἔχθρα σὰν συστατικὲς δυνάμεις τοῦ γίγνεσθαι. Στὴν κατεύ-
θυνση τῆς ἀπόλυτης πνευματοκρατίας κινεῖται καὶ ὁ *Lotze*, ποῦ
πρесеβύει, πὼς ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἀπλῶς αἰσθητὴ ἔκφραση
τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ *Her-
man Cohen*, ἀρχηγὸς τῶν νεοκαντιανῶν τῆς σχολῆς τοῦ Mar-
bourg, ποῦ πρесеβύει, πὼς ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότης εἶ-
ναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνέργειας τῆς συνείδησης.

Στὰ χρόνια μας ὁ ἰδεαλισμὸς ἐκπροσωπεῖται κυρίως ἀπὸ τὸν *Bergson*, πὺ δέχεται πὺς οὐσία τοῦ παντὸς εἶναι ἡ καθαρὴ διάρκεια καὶ ἀπὸ τὸν *Husserl*, πὺ κηρύσσει τὴν πνευματικὴ ὑφὴ τῶν καθαρῶν οὐσιῶν.

2. Ἡ λειτουργία τοῦ κόσμου. Τελολογικὴ ἐρμηνεία.

Ἐπὸ λειτουργικὴ ἄποψη ἡ ἐρμηνεία πὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν ἰδεαλισμὸ, καλεῖται τελολογικὴ ἐρμηνεία. Ἐφοῦ ὑπόστρωμα τοῦ κόσμου εἶναι τὸ πνεῦμα, τὰ ὄντα πὺ εἶναι ἐνσαρκώσεις του, κατέχονται ἀπὸ τὴν ἀναφορικὴ πρόθεση, πὺ ἐκδηλώνεται ὡς τάση ὑπέρβασης τοῦ δεδομένου μὲ σαφὴ κατεύθυνση πρὸς ὠρισμένο σκοπὸ. Τὸ κοσμικὸ γίγνεσθαι ἀποβλέπει στὴν πραγματοποίηση καλύτερων μορφῶν ἱστορικότητας, καλύτερων μορφῶν ζωῆς καὶ συνεπὺς στὴν προαγωγή τοῦ χωρο - χρονικοῦ εἶναι, πὺ τείνει νὰ ἀπολυτρωθῆ ἀπὸ τὶς ἀντινομίες τῆς ἐμπειρικῆς του σύστασης καὶ ὑπόστασης καὶ νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν καθαρὴ μετεμπειρία - πηγὴ προέλευσῆς του.

Ἡ τελολογικὴ θεώρηση τῆς διαλεκτικῆς τοῦ κόσμου εἶναι στενὰ συνυφασμένη μὲ τὴ θεώρηση τῆς τροπικότητας τῆς τέλεσῆς της, πὺ θεμελιώνεται πάνω στὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας. Τὸ πνεῦμα, σὰν οὐσία τοῦ εἶναι θεωρούμενο, δὲν περιορίζεται μόνο στὴ θέση σκοπῶν, πὺ ὀφείλει νὰ ἐπιτύχῃ τὸ κοσμικὸ γίγνεσθαι, μὰ προσδιορίζει καὶ τὸν τρόπο τῆς τέλεσῆς του, πὺ οὐσιωδῶς εἶναι ἡ λειτουργικὴ διαλεκτικὴ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς της ἢ ὅπως λέγει ὁ *Wahl*, «ὁ αὐτοπροσδιορισμὸς τοῦ λόγου». Ἡ ὑπαγωγή τῆς πνευματικότητας σὲ νόμους κλειστοῦς μιᾶς ἀκαμπτῆς ἀναγκαιότητας θὰ ἀναιροῦσε τὴν ἴδια τὴν ὑπόστασή της. Ἐπὸ ἐναντίας, ἡ ὄλη δράση της συνίσταται στὴ φυσικῶς ἐνυπάρχουσα σὺ αὐτὴν δυνατότητα μιᾶς αὐθόρμητης κατὰ *Leibniz* ἐκλογῆς τῶν τύπων διαλεκτικῆς, πὺ εἶναι ἐξυπηρετικοὶ τῆς σκοπιμότητας πὺ ἔθεσε. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς συνέπειας πὺ ἰδιάζει στὸ πνεῦμα, γιὰτὶ θὰ ἦταν ἀντιφατικὴ μιᾶ διαλεκτικὴ δράση, πὺ νὰ μὴ δημιουργῆ ὄρους πρόσφορους γιὰ τὴν πραγματοποίηση σκοπῶν πὺ τὸ ἴδιο συνέλαβε. Ἐτσι, ἀνάμεσα στὴν ἐλευθερία καὶ στὴν τελικότητα ἀνακαλύπτεται μιᾶ ἀμφίπλευρη

αἰτιώδης συνάφεια, γιατί συνέπεια τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ θέση τῆς τελικότητας ἀπὸ τὸ πνεῦμα, μὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ τελικότητα προϋποθέτει τὴν ἐλευθερία σὰν ἀναγκαῖο ὄρο. Σὲ ἀντίθετη περίπτωση θὰ ἀποτελοῦσε ἀπλῶς τὴ φυσικὴ συνέπεια μιᾶς τυφλῆς ἀναγκαιότητας, ποὺ διέπεται ἀπὸ μιὰ κλειστὴ καὶ μηχανικὴ νομοτέλεια. Τέτοιο ὅμως πρᾶγμα δὲν συμβαίνει καὶ τὰ πορίσματα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν, φυσικῶν καὶ πνευματικῶν, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς «*παρεγκλίσεως*» τοῦ Ἐπικούρου μέχρι καὶ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Βουτρουκ γιὰ τὴν ἐλευθερία δράσης τῶν ἀνωτέρων ὀργανισμῶν τῆς φύσης καὶ μέχρι τὶς διαπιστώσεις τῶν συγχρόνων ἀτομικῶν φυσικῶν μᾶς πείθουν, πὼς φυσικὸ καὶ ἱστορικὸ γίνεσθαι διέπονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας.

3. Παρατήρηση.

Ἐλισμὸς καὶ ἰδεαλισμὸς εἶναι μερικὲς ἐκφράσεις τοῦ μονισμοῦ, ποὺ σὰν πρώτη ἀρχὴ τοῦ εἶναι καὶ σὰν ὑπόστρωμα τοῦ κόσμου δέχεται μιὰ μόνο, τὴν ὕλη ὁ πρῶτος, τὸ πνεῦμα ὁ δεύτερος. Ὁ μονισμὸς τελεῖ σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ *δυϊσμό*, ποὺ ἀντὶ γιὰ μιὰ δέχεται δυὸ πρῶτες ἀρχές τοῦ κόσμου. Ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς διαμετρικὰ ἀντίθετες ἀπόψεις ἀναπτύχθηκε καὶ μιὰ ἄλλη διάμεση, ποὺ ἀποτελεῖ σύστημα μεταβατικὸ ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη ἢ καὶ προσπάθεια γεφύρωσης τοῦ χάσματος ποὺ τὶς χωρίζει. Ἡ ἀποψη αὐτὴ καλεῖται *παραλληλιστικὸς μονισμὸς* καὶ εἶναι *μονισμὸς*, ἀφοῦ δέχεται μιὰ μόνο πρώτη ἀρχὴ τοῦ εἶναι, μὰ καὶ *δυϊσμός*, γιατί στὴν ἀνάπτυξη τῆς λειτουργικῆς διαλεκτικῆς τοῦ κόσμου κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο παίζουν κύριο ρόλο καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς ἐκφάνσεις τῆς πρώτης αὐτῆς ἀρχῆς, δηλαδή ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα. Κι' ἐπειδὴ ἡ διαλεκτικὴ αὐτὴ ἐνέργεια τῆς μιᾶς ἐκφάνσεως βαίνει παράλληλα μὲ τὴν ἐνέργεια τῆς ἄλλης, χωρὶς νὰ ὑπάρχη δυνατότητα ἀμοιβαίας ἐπίδρασης, ἡ μονιστικὴ αὐτὴ ἀντίληψη καλεῖται καὶ *παραλληλιστικὸς μονισμὸς*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΤΙΚΟΣ ΜΟΝΙΣΜΟΣ

Ἡ θεωρητικὴ βάση τοῦ παραλληλιστικοῦ μονισμοῦ συνίσταται σὲ δύο ἀκόλουθες θέσεις :

α) ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ εἶναι ἀνάγεται σὲ μιὰ μόνο οὐσία καὶ
β) ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐμφανίζεται μορφολογικὰ μὲ δύο ὄψεις, ποὺ ἀνάμεσά τους σχέση δὲν ὑπάρχει, γιὰτὶ ἡ λειτουργία τῆς μιᾶς βαίνει παράλληλα μὲ τὴ λειτουργία τῆς ἄλλης.

Συνέπεια τοῦ γεγονότος αὐτοῦ εἶναι πὼς ὕλη καὶ πνεῦμα, μὰ καὶ φαινόμενα ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ὄψεις τοῦ πραγματικοῦ, βαίνουν παράλληλα, χωρὶς νὰ ἀναπτύσσεται ἀνάμεσά των καμμιά σχέση καὶ χωρὶς νὰ ἀσκῆται καμμιά ἐπίδραση, μονόπλευρη ἢ ἀμφίπλευρη. Ὅ,τι συμβαίνει στὸν κόσμον, συμβαίνει καὶ στὸν ἄνθρωπον, ὅπου σωματικὰ καὶ ψυχικὰ φαινόμενα βαίνουν παράλληλα, γι' αὐτὸ καὶ ἡ θεωρία αὕτη καλεῖται καὶ ψυχο - φυσικὸς παραλληλισμὸς.

Ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἡ θεότητα. Σὰν κοσμοθεωρητικὸ σύστημα ὁ παραλληλιστικὸς μονισμὸς καλεῖται καὶ θεωρία τῆς ταυτότητας ἢ καὶ πανθεϊσμὸς, ἀφοῦ Θεὸς καὶ κόσμος θεωροῦνται σὰν ἓνα καὶ τὸ ἴδιο ὄν. Μονιστικὲς ἀπόψεις τοῦ τύπου αὐτοῦ διετύπωσαν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους πολλοὶ φιλόσοφοι, ὅπως π.χ. ὁ Ξενοφάνης. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, «ὁ Ξενοφάνης πρῶτος ἐνίσας εἰς τὸν ὅλον οὐρανὸν ἀποβλέψας τὸ εἶναι φησὶ τὸν θεὸν» (Μεταφ. Α, 5 986β 10). Τὸ ἴδιο ὁ Ἡράκλειτος, ποὺ διεκήρυξε: «ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα» (ἀπόσπ. 10), καθὼς καὶ οἱ Στωϊκοί. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους παρόμοιες ἀπόψεις διετύπωσαν οἱ Spinoza, Schelling, Fechner κ.ἄ. Στὸν παραλληλιστικὸ μονισμὸ πλατεῖα ἀνάπτυξη ἔδωσαν οἱ Στωϊκοὶ καὶ ὁ Spinoza, γι' αὐτὸ καὶ θὰ περιορισθῶμε μόνον στὴν ἐκθεσὴ τῶν θεωριῶν αὐτῶν.

1. Ὁ κοσμολογικὸς παραλληλιστικὸς μονισμὸς τῶν Στωϊκῶν.

Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς τὸ εἶναι ἐμφανίζεται μὲ δυὸ μορφές, ὡς ὕλη καὶ ὡς δύναμη ἢ πνεῦμα. Ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος οἱ Στωϊκοὶ πρεσβεύουν, ὅτι ἡ ὕλη εἶναι μιὰ ἀποιος οὐσία. Ἀπ' αὐτὴν παράγονται τὰ πάντα, γιὰτὶ μέσα τῆς ἐνοικεῖ ἡ δύναμη, ποὺ ἐμφανίζεται εἴτε σὰν φωτιὰ εἴτε σὰν ψυχὴ, νοῦς, πρόνοια, εἰμαρμένη, νόμος κοινός, Θεός. Δύναμη εἶναι ὁ λόγος, ποὺ ἐνοικεῖ στὰ διάφορα ὄντα μὲ μορφή σπερματικῶν λόγων. Κατὰ τὸν Πλούταρχο, «οἱ στωϊκοὶ νοερὸν θεὸν ἀποφαίνονται πῦρ τεχνικὸν ὁδῶ βαδίζον ἐπὶ γένεσιν κόσμου ἐμπειριειληφὸς πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἰμαρμένην γίνεται, καὶ τὸ μὲν πνεῦμα διῆκον δι' ὄλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον διὰ τὰς τῆς ὕλης, δι' ἧς κεχώρηκε, παραλλάξεις» (Περὶ τῶν ἀρεσκ., Α, 7).

Ὅπως κατὰ τὴν προσωκρατικὴ περίοδο ὁ Ἀναξιμένης, τὸ ἴδιο καὶ οἱ Στωϊκοὶ δέχονται μιὰ διαλεκτικὴ πύκνωση καὶ ἀραίωσης τῆς ἀρχικῆς οὐσίας, τοῦ πυρός, ποὺ γίνεται μὲ σκοπὸ τὴ γένεση καὶ τὴν καταστροφή τοῦ κόσμου. Τὸ πῦρ μεταβάλλεται σὲ αἶρα, ὁ αἶρας σὲ νερὸ ποὺ διαφοροποιεῖται σὲ γῆ καὶ αἶρα κι' ἀπ' αὐτὸν ξαναγίνεται τὸ πῦρ. Ἡ ἐναλλαγὴ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς καταστροφῆς τῶν κόσμων εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς δοξασίες τῶν Στωϊκῶν. Στὴν ὅλη αὐτὴ διαλεκτικὴ ἢ ἀρχικὴ οὐσία, δηλαδὴ τὸ πῦρ μένει ἀναλλοίωτο.

Ἀφοῦ τὸ πῦρ εἶναι ταυτόσημο μὲ τὴ θεότητα, μιὰ λογικὴ αὐτιότητα διέπει τὴ διαλεκτικὴ τοῦ κόσμου. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ κόσμος εἶναι καλὸς παρὰ τὶς ἀντινομίες ποὺ τὸν χαρακτηρίζουν καὶ ποὺ ἀποτελοῦν στὸ σύνολο των τὸ κακὸ τοῦ κόσμου.

Ἀνάμεσα στοὺς Στωϊκοὺς οἱ πιὸ ἐπιφανεῖς εἶναι ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὁ Κλεάνθης, ὁ Χρύσιππος ποὺ εἶναι ἀπ' ὅλους ὁ πιὸ ὀνομαστὸς καὶ τέλος ὁ μαθητὴς του Διογένης ὁ Βαβυλώνιος.

2. Ὁ πανθεῖσμὸς τοῦ Spinoza.

Κεντρικὴ θέση καὶ ἀφετηρία ταυτόχρονα τῆς διδασκαλίας τοῦ Spinoza εἶναι, πὼς τὸ κύριο κατηγορημα τῆς οὐσίας εἶναι ἡ ἰδιό-

τητα τῆς αὐτοαιτίας (causa sui). Ἡ οὐσία εἶναι αἰτία ἑαυτῆς καὶ σ' αὐτὸ τὸ νόημα εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴ θεότητα, γιατί καὶ ἡ θεότητα εἶναι αἰτία ἑαυτῆς: χωρὶς αὐτὸ τὸ κατηγορημα δὲν θὰ ἦταν θεότητα. Ἀφοῦ λοιπὸν οὐσία καὶ θεότητα εἶναι πράγματα ταυτόσημα, αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ θεότητα εἶναι οὐσία τοῦ κόσμου καὶ πὼς Θεὸς καὶ κόσμος εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Descartes ὁ Spinoza δέχεται πὼς ἡ οὐσία-θεότητα ἐκδηλώνεται σὰν νόηση καὶ σὰν ἔκταση. Μὲ τὴ διαφορὰ βέβαια, πὼς τὸν καρτεσιανὸ δυϊσμὸ ὁ Spinoza τὸν ἀντικαθιστᾷ μὲ ἓνα μονισμό, γιατί ἀνάγει τὶς δυὸ αὐτὲς ιδιότητες σὲ μιὰ μόνο οὐσία, στὴ θεία οὐσία, ποὺ ἐνσαρκώνει τὴν ἐνότητα τοῦ πραγματικοῦ. Ὡς νόηση ἡ Θεότητα ἐνεργεῖ σὰν προσδιορίζουσα ὄντοτητα καὶ συντελεῖ στὴ γένεση καὶ στὴ λειτουργία ὄλων τῶν μερικῶν ὄντων. Ὡς ἔκταση ἡ Θεότητα ἐνεργεῖ σὰν προσδιοριζομένη ὄντοτητα καὶ χρησιμεύει σὰν ὑπόστρωμα, οὐσία ἢ πρώτη ὕλη γιὰ τὴ δημιουργία τῶν ὄντων. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ Θεότητα ἐνεργεῖ σὰν φύση φυσιοποιούσα (natura naturans), ἐνῶ στὴ δεύτερη σὰν φύση φυσιοποιημένη (natura naturata).

Νόηση καὶ ἔκταση πρέπει νὰ νοηθοῦν σὰν κατηγορήματα παραστατικὰ τῆς γενικότητας τῆς θείας οὐσίας καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις. Στὴ μερικὴ τῆς ὅμως ἔκφραση μὲ μορφή μερικῶν ὄντων, ἡ γνωστικὴ τῶν σύλληψη γίνεται μὲ μέσο τοὺς τρόπους, ποὺ κατὰ τὸν Spinoza εἶναι μερικὲς ἐκφράσεις ἐνσάρκωσης τῆς θείας οὐσίας. Καὶ πάλι, στοὺς τρόπους ὑπάρχει ἡ θεμελιακὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ νόηση καὶ ἔκταση μὲ ἀποτέλεσμα τὴ διαφοροποίηση τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων σὲ νοητὰ-πνευματικὰ καὶ σὲ ἔκτατὰ-φυσικὰ ἢ σωματικὰ. Παρὰ τὴ φαινομενικὴ αἰτιώδη συνάφεια, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ διαφοροποιημένα αὐτὰ ὄντα καὶ φαινόμενα, σχέση ἀλληλεπίδρασης δὲν ὑπάρχει. Μόνο μιὰ ἀπλῆ ἀντιστοιχία ὑπάρχει καὶ ὁ Spinoza τὴν ὀρίζει μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: «*ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum*» (Ἠθική, ΙΙ, πρότ. 7).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΔΥΙΣΜΟΣ

Δυϊσμός γενικά είναι ή θεωρία, πού δέχεται τή συνύπαρξη δυο αντιθέτων αρχών. Στην κοσμολογία δυϊσμός είναι ή άποψη, πού αντί για μιὰ δέχεται δυο πρώτες αρχές του κόσμου, τήν ύλη από ένα μέρος και τò πνεύμα από τò άλλο. Σε αντίθεση προς τόν παραλληλιστικό μονισμό ο δυϊσμός δέχεται τήν αλληλεπίδραση ανάμεσα στις δυο αυτές πρώτες αρχές, καθώς και στα όντα και τὰ φαινόμενα πού απορρέουν απ' αυτές. Ο δικαιολογητικός λόγος του δυϊσμού ανάγεται στην προσπάθεια του ανθρώπου να ερμηνεύσει τις αντινομίες, πού συνιστούν τò κακό του κόσμου. Η αιτιακή αναγωγή του κακού στην ύλη και του αγαθού στο πνεύμα φαίνεται να ικανοποιή τόν άνθρωπο, πού αναλαμβάνει μιὰ δεοντολογία δράσης ασκητικής ύφης με σκοπό τήν υπέρβαση των αντινομιών και τήν εξάλειψη του κακού. Η θεωρητική όμως θεμελίωση της δεοντολογίας αυτής σε μιὰ όντολογία σαν κι' αυτήν πού πρεσβεύει ο δυϊσμός, καθιστά μάταιη κάθε ανθρώπινη προσπάθεια. Κι' αυτό γιατί αν ή ρίζα του κακού ανάγεται σε αίτια πού υπερβαίνουν τις ανθρώπινες δυνατότητες, στη διάρθρωση των πρώτων αρχών του κόσμου, πώς θα καταστή δυνατή ή υπέρβαση των αντινομιών και ή εκρίζωση του κακού ;

Ο δυϊσμός διακρίνεται σε κοσμολογικό δυϊσμό, πού άφορᾷ τή διάρθρωση του κόσμου και σε ανθρωπολογικό δυϊσμό, πού άφορᾷ τή σύσταση του ανθρώπινου είναι. Δυϊστικές άπόψεις διέτύπωσαν πολλοί φιλόσοφοι, ὅπως ο Πλάτων, ο Άριστοτέλης, ο Descartes κ.ά.

1. Η σύσταση του κόσμου.

α) Ο δυϊσμός του Πλάτωνος.

Ο πλατωνικός δυϊσμός ενέχει μιὰ πολυμορφία, πού διέπε-

ται ὥστοςο ἀπὸ ὀργανικὴ ἐνότητα, γιὰτὶ ὅλες οἱ μερικὲς μορφὲς δυῖσμοῦ ἀναπτύσσονται γύρω ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ ἄξονα, δηλαδὴ μιὰ δυϊκότητα, ποὺ δέχεται ὁ Πλάτων ἀνάμεσα στὸ νοητὸ καὶ στὸ αἰσθητὸ. Τὸ νοητὸ εἶναι ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν, ἐνῶ τὸ αἰσθητὸ εἶναι ὁ κόσμος τῶν «γιγνομένων». Ἡ Ἰδέα εἶναι ὑπαρξὴ πραγματικὴ, εἶναι «τὸ ὄν μὲν αἰεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον», ἐνῶ τὸ αἰσθητὸ εἶναι «τὸ γιγνόμενον μὲν αἰεὶ, ὄν δὲ οὐδέποτε» (Τίμαιος, 27ε - 28α).

Ἡ ὄντολογικὴ αὐτὴ δυϊκότητα ἔχει ἀντίκτυπο καὶ στὸν τρόπο τῆς κατηγορικῆς ἐκφρασῆς τῆς μὲ γνωστικὴ μορφὴ: τὸ «ὄντως ὄν» εἶναι πηγὴ τῆς ἀλήθειας, ἐνῶ τὸ «γιγνόμενον» εἶναι πηγὴ ἀπλῆς «δόξης», εἰκασίας. Τὸ ὄντως ὄν εἶναι «τὸ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτόν», ἐνῶ τὸ γιγνόμενον εἶναι τὸ «δόξη μετ' αἰσθήσεως ἀλόγου δοξαστόν» (Τίμ., 28α. Περβ. Φίληβος, 61ε, Πολιτεία, VI, 508c).

Συνέπεια τῆς ιδιότητος τοῦ αἰσθητοῦ ὡς γιγνομένου εἶναι καὶ ἡ ἐφαρμογὴ πάνω σ' αὐτὸ τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος: «πᾶν δὲ αὐτὸ γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τινος ἐξ ἀνάγκης γίνεσθαι» (Τίμ. 28α). Ἀντίθετα, στὸν κόσμο τῶν Ἰδεῶν ἡ αἰτιότητα δὲν ἔχει καμμιά θέση, γιὰτὶ αἰτιότητα σημαίνει γένεση καὶ γένεση στὸν κόσμο τῶν Ἰδεῶν δὲν νοεῖται, γιὰτὶ εἶναι ἀναρχος καὶ συνεπῶς μὴ ἐπιδεκτικὸς ἀναγωγῆς σὲ καμμιά αἰτία. Ἄν ὅμως ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν δὲν ὑπόκειται σὲ καμμιά αἰτία, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν χρησιμεύει καὶ σὰν αἰτία προσδιοριστικὴ τῆς γένεσης καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ἀνάμεσα στὸν αἰσθητὸ κόσμο καὶ στὸν κόσμο τῶν Ἰδεῶν ὑπάρχει σχέση αἰτιακῆς ἐξάρτησης σ' ἓνα διττὸ νόημα, δηλαδὴ στὸ νόημα τῆς τυπικῆς καὶ τῆς ποιητικῆς αἰτίας. Ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν εἶναι γιὰ τὸν αἰσθητὸ κόσμο ταυτόχρονα παράδειγμα καὶ «ποιοῦν αἷτιον». Εἶναι «παράδειγμα», γιὰτὶ ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν χρησίμευσε γιὰ πρότυπο ὀργάνωσης τῶν στοιχείων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Εἶναι ὅμως καὶ «ποιοῦν αἷτιον», γιὰτὶ ὁ Δημιουργὸς - ὀργανωτὴς τοῦ κόσμου εἶναι μιὰ μερικὴ ἐκφάνση τῆς θεότητος, ποὺ ἡ ἀνώτατη μορφὴ τῆς ἐκφράζεται στὴν Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ. Εἶναι γνωστὸ, ὅτι τὸ Ἀγαθὸ περικλείει μέσα στοὺς κόλπους του τὸ Ἐν, ποὺ περιλαμβάνει ὅλες τὶς Ἰδέες.

Ἡ θεώρηση τοῦ Δημιουργοῦ ὡς «ποιοῦντος αἰτίου» — προσδιοριστικοῦ παράγοντα τῆς δημιουργίας τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καθιερώνει μιὰ ἄλλη μορφή δυϊσμοῦ ἀνάμεσα σὲ Θεὸ καὶ κόσμο. Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου πρέπει νὰ νοηθῆ σὰν ὁργάνωση στοιχείων ποὺ προϋπήρχαν. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἁναξαγόρα πάνω στὸ προκείμενο θέμα εἶναι καταφανής. Ἡ πράξη τῆς δημιουργίας εἶναι μιὰ ἔνδειξη τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς τελειότητος τοῦ Θεοῦ ὄχι μόνο γιατί ἐνήργησε χωρὶς νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος ἀπὸ κανένα νόμο, μὰ καὶ γιατί σὰν ἀνώτατη μορφή ἔκφρασης τῆς πνευματικότητος δὲν μποροῦσε νὰ ἀνεχθῆ τὸ χάος καὶ τὴν ἀταξία. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο δημιούργησε τὸν κόσμου, ποὺ εἶναι ἐνσάρκωση καὶ συγκεκριμένη ἔκφραση τοῦ αἰτήματος τοῦ πνεύματος γιὰ τάξη. Στὸν Τίμαιο ὁ Πλάτων λέγει: «οὕτω δὴ πᾶν ὅσον ἦν δρατὸν παραλαβὼν οὐχ ἡσυχίαν ἄγον, ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας ἡγησάμενος ἐκεῖνο τούτου πάντως ἄμεινον» (30α).

Στὰ πλαίσια τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἀναπτύσσεται μιὰ ἄλλη μορφή δυϊκότητος: ὁ κόσμος σὰν καθολικὸ ὄν θεωρούμενος εἶναι ἔμβιο ὄν, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα ὑλικά καὶ ἀπὸ στοιχεῖα ἀϋλα. Τὰ ὑλικά στοιχεῖα εἶναι ἡ φωτιά, ὁ ἀέρας, τὸ νερὸ καὶ ἡ γῆ καὶ μ' αὐτὰ ὁ Δημιουργὸς ἔπλασε τὸ σῶμα τοῦ κόσμου. Ἁϋλα στοιχεῖα εἶναι τὸ *Ταυτὸν* (ἀρχὴ τῆς τάξης) καὶ τὸ *Θάτερον* (ἀρχὴ τῆς ἀταξίας) καὶ μ' αὐτὰ ὁ Δημιουργὸς ἔπλασε τὴν ψυχὴ τοῦ κόσμου. Μέσα στὴν ψυχὴ ἔβαλε τὸ νοῦ καὶ τὴ σύνθετη αὐτὴ ὄντοτητα τοποθέτησε μέσα στὸ σῶμα τοῦ κόσμου γιὰ νὰ δημιουργηθῆ ὡς ἔμβιο ὄν στὴν πληρότητά του. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐξ αἰτίας τῆς ὑπεροχῆς της σχετικὰ μὲ τὸ σῶμα ἔχει καὶ χρονικὴ προτεραιότητα ἀπὸ ἀποψη ὁργάνωσής της ἀπὸ τὸ Δημιουργό. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα ὁ Πλάτων ἐκφράζεται κατηγορηματικὰ στὸν Τίμαιο καὶ στοὺς Νόμους. «Τὴν δὲ ψυχὴν οὐχ ὡς νῦν ὑστέραν ἐπιχειροῦμεν λέγειν οὕτως ἐμηχανήσατο καὶ ὁ θεὸς νεωτέραν..., ὁ δὲ καὶ γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώματος ὡς δεσπότιν καὶ ἄρξουσαν ἀρχομένου συνεστήσατο...» (Τίμ. 34e). Τὸ πνεῦμα ἐξ αἰτίας τῆς ὑπεροχῆς του δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ὑποταχθῆ στὸ σῶμα, μὰ οὔτε καὶ νὰ τὸ ἀκολουθῆ. «Ψυχὴν μὲν προτέραν γεγονέναι σώματος, σῶμα δὲ δευτέ-

ρον καὶ ὕστερον ψυχῆς ἀρχούσης ἀρχόμενον κατὰ φύσιν» (Νόμοι, Χ. 983e).

Συνέπεια τῆς ποιοτικῆς ὑπεροχῆς τῆς ψυχῆς σχετικὰ μὲ τὸ σῶμα εἶναι καὶ ἡ δυνατότητά της νὰ ἀποτελέσῃ αἰτιακὸ παράγοντα τῶν φαινομένων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Κι' ἐπειδὴ στὰ φαινόμενα αὐτὰ ὑπάρχει διαφορισμός, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στὴν αἰτία καὶ στὸ ἀποτέλεσμα ἀναγκάζει τὸν Πλάτωνα νὰ δεχθῆ καὶ μιὰ ἄλλη δυϊκότητα, ποὺ ἀναφέρεται στὴ διάρθρωση τῆς ψυχῆς, κοσμικῆς καὶ ἀνθρώπινης. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ τῆς θέσης τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἡ ἐπικρατέστερη παρὰ τὴ γνώμη μερικῶν ἐρμηνευτῶν, ποὺ τὴ θεωροῦν ὡς πιθανὴ παρεμβολὴ τοῦ Φιλίππου τοῦ Ὀπουντίνου, ποὺ ἐξέδωκε τοὺς Νόμους καὶ συνέταξε τὴν Ἐπινομίδα μὲ βάση τὸ ἀρχεῖο τοῦ Πλάτωνος. Αἰτία τῶν καλῶν φαινομένων καὶ τοῦ καλοῦ γενικὰ εἶναι ἡ ἀγαθὴ ψυχὴ, ἐνῶ τοῦ κακοῦ εἶναι ἡ κακὴ ψυχὴ. Φυσικά, ἡ ἀγαθὴ ψυχὴ ὑπερέχει καὶ σ' αὐτὸ ὀφείλεται ἡ ἀρμονία τοῦ κόσμου. Ἡ θέσις αὐτῆ ἀναπτύσσεται ἰδιαίτερα στὴν Ἐπινομίδα: «τὴν δ' ἐπὶ τ' ἀγαθὸν φορὰν καὶ κίνησιν τῆς ἀρίστης ψυχῆς εἶναι, τὴν δ' ἐπὶ τοῦναντίον ἐναντίαν· νενικηκέναι δεῖ καὶ νικᾶν τὰ ἀγαθὰ ἐπὶ τὰ μὴ τοιαῦτα» (989α).

Ἡ πλατωνικὴ ἀποψη γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου εἶναι βαθειὰ ποτισμένη ἀπὸ μαθηματικὸ τόνο. Βάσις τῶν ὑλικῶν στοιχείων εἶναι τὸ ἰσοσκελὲς τρίγωνο, ποὺ χρησιμεύει γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν στερεῶν γεωμετρικῶν σωμάτων, ποὺ διαφοροποιοῦνται ἀνάλογα μὲ τὴ φύση κάθε στοιχείου. Π.χ. βάση τῆς φωτιᾶς εἶναι ἡ τετράπλευρη πυραμίδα, τοῦ ἀέρα τὸ ὀκτάεδρο, τοῦ νεροῦ τὸ εἰκοσάεδρο καὶ τῆς γῆς ὁ κύβος, ποὺ οἱ πλευρές του βγαίνουν ἀπὸ τὸ διπλασιασμὸ τῶν τριγώνων. Ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα παρατηρεῖται σχέση δράσης καὶ ἀντίδρασης μὲ ἀποτέλεσμα τὴ σύνθεσις καὶ τὴν ἀποσύνθεσίν των. Ἡ ἐρευνα τῶν φαινομένων αὐτῶν συνιστᾷ μιὰ χημεία καὶ ὁ Πλάτων τῆς δίνει γεωμετρικὴ χροιά. Ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὸ σῶμα, συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὴν ἀνάμιξη Ταυτοῦ καὶ Θατέρου βγαίνει μιὰ μικτὴ οὐσία, ποὺ ὁ Δημιουργὸς ἀνακατεύει πάλι μὲ τὶς δυὸ βασικὰ οὐσίες. Ἔτσι γίνεται ἓνα μῖγμα, ποὺ κατανέμεται εἰς μέρη

συστατικὰ τῆς κοσμικῆς ψυχῆς μὲ μαθηματικοὺς ὑπολογισμοὺς μὲ βάση τὴν πρόοδο 1, 2, 3, 4, 9, 8, 27.

β) Ὁ δυϊσμός τοῦ Ἀριστοτέλη.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπορρίπτει τὴν πλατωνικὴ θεωρία τῶν Ἰδεῶν καὶ τὸ μόνο στοιχεῖο ποὺ διατηρεῖ, εἶναι οἱ μορφές, δηλαδή τύποι ἀπογυμνωμένοι ἀπὸ κάθε ὄντικῆ καὶ ὑπερβατικὴ χροιά. Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ μορφή εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς κατηγορίες τῶν αἰτιῶν. Ἡ μορφή ἢ τὸ εἶδος, ὅπως λέγει, τελεῖ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὕλη ἢ ὑλικὴ αἰτία καὶ σ' αὐτὸ συνίσταται ὁ ἀριστοτελικὸς δυϊσμός ἀναφορικὰ μὲ τὴ διάρθρωση τοῦ κόσμου. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν ὕλη καὶ στὸ εἶδος, παραμένει ὅπως καὶ στὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, δηλαδή σχέση ἀνάμεσα σὲ ἀπροσδιόριστη ὄντοτητα καὶ προσδιορίζοντα καὶ παράγοντα: μὲ τὴ γονιμοποιό του ἐνέργεια προβαίνει στὴ σύσταση τῶν τυπολογικὰ διαφοροποιημένων ὄντων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐφαρμόζει τὴ διάκριση αὐτὴ στὴ θεωρία του γιὰ τὸ δυνάμει καὶ τὸ ἐνεργείᾳ ἢ πράγματι. Ἡ ὕλη σὰν ἀπροσδιόριστη ὄντοτητα εἶναι ἓνα δυνάμει, ποὺ παίρνει συγκεκριμένη χροιά καὶ ὄψη μόνο μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ πράγματι, ποὺ εἶναι καθαρὴ ἐντελέχεια (τὸ ἐντελῶς ἔχειν).

γ) Ὁ δυϊσμός τοῦ Descartes.

Ἡ βασικὴ μορφή δυϊσμοῦ, ποὺ ἀφορᾷ τὴ σύσταση τοῦ κόσμου κατὰ τὸν Descartes, συνίσταται στὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴ νόηση καὶ στὴν ἔκταση. Νόηση καὶ ἔκταση εἶναι οὐσίαι — ὑποστρώματα τῶν ὄντων, τῶν πνευματικῶν ἢ νοητῶν ἢ πρώτη καὶ τῶν σωματικῶν ἢ ὑλικῶν ἢ δεύτερη. Ἐννοεῖται, ὅτι ἀπὸ ἀποψη ἐκφρασης ἢ ἀναγωγή τῆς νόησης στὴν ὄντοτητα, ποὺ τὴν ἐνσαρκώνει στὸν ἀπόλυτο βαθμό, ὁδηγεῖ στὴ βεβαιότητα τῆς ὑπαρξεως τῆς θεότητας καὶ τῆς ιδιότητάς της ὡς παράγοντα προσδιοριστικοῦ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, πράγμα ποὺ σημαίνει μιὰ ἄλλῃ μορφή δυϊσμοῦ ἀνάμεσα σὲ θεὸ καὶ κόσμος. Τὸ σημεῖο τοῦτο συ-

νιστᾶ μιὰ ἀπὸ τὶς χαρακτηριστικὲς πλευρὲς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Descartes καὶ τὴ βάση τῆς θεϊστικῆς του διδασκαλίας.

2. Ἡ λειτουργία τοῦ κόσμου.

Ἡ γενικὴ θέση κάθε δυϊσμοῦ ἀναφορικὰ μὲ τὴ λειτουργία τοῦ κόσμου συνίσταται στὴν παράλληλη καὶ μὲ διάφορο τρόπο λειτουργικὴ ἐκδήλωση τῶν δυὸ βασικῶν ὑποστρωμάτων, δηλαδὴ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης. Στὸν τομέα τῆς ὕλης ἐφαρμόζεται ἡ αἰτιώδης συνάρεια, ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν μορφή τῆς φυσικῆς αἰτιότητος, ἐνῶ στὸν τομέα τοῦ πνεύματος ἐφαρμόζεται ἡ αἰτιότητα τῆς ἐλευθερίας, ποὺ ἐξυπηρετεῖ μιὰ τελολογία προαγωγῆς. Ἐπομένως καὶ ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ τελολογικὴ ἐρμηνεία ἔχουν τὴν ἴδια θέση στὴ λειτουργία τοῦ κόσμου κατὰ τὸ δυϊσμό.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς λειτουργίας τοῦ κόσμου ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης διετύπωσαν τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις. Ὁ Πλάτων διακρίνει δυὸ αἰτίες προσδιοριστικὲς τῆς λειτουργίας τοῦ κόσμου, τὴν ἀνάγκη ἢ νομοτέλεια καὶ τὴν ἀγαθὴ βούληση τοῦ Θεοῦ· «διὸ δὴ χρὴ δύ' αἰτίας εἶδη διορίζεσθαι, τὸ μὲν ἀναγκαῖον τὸ δὲ θεῖον» (Τίμ., 65e). Ἡ ἀνάγκη εἶναι μιὰ θεά, ποὺ μὲ τὴν πειθῶ δέχτηκε νὰ ὑπαχθῇ στὴ λειτουργία τοῦ κόσμου μὲ μορφή νομοτελικῆς ἀρχῆς. Ἡ ἀγαθὴ βούληση τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν βάση τῆς ὀπτιμιστικῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος. Συνέπειές της εἶναι οἱ ἀκόλουθες.

α) Ὁ κόσμος σὰν δημιούργημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ καλύτερος ἀπὸ κάθε δυνατὸ κόσμο· «ὃ μὲν γὰρ κάλλιστος τῶν γεγονότων ὃ δ' ἄριστος τῶν αἰτίων» (Τίμ., 29a). Τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δημιουργὸς χρησιμοποίησε γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ κόσμου τὸ καλύτερο δυνατὸ πρότυπο, τὸν κόσμο τῶν Ἰδεῶν. «Εἰ μὲν δὴ καλὸς ὅδε ὁ κόσμος ὃ τε δημιουργὸς ἀγαθός, δῆλον ὡς πρὸς τὸ αἴδιον ἔβλεπεν» (Τίμ. 39a).

β) Ὁ κόσμος παρ' ὅλο ποὺ εἶναι πεπερασμένο ὄν ποὺ ἔχει κάποια ἀρχὴ στὸ χρόνο, δὲν θ' ἔχη ποτὲ τέλος, γιὰ τὴν τέτοια εἶναι ἡ θέληση τοῦ Θεοῦ «...δι' ἐμοῦ γενόμενα ἅλντα, ἐμοῦ γε μὴ ἐθέλοντος» (Τίμ., 41a). Ἐπομένως ὁ κόσμος εἶναι ἀθάνατος

«προνοία και συνοχή Θεοῦ», ὅπως λέγει ὁ Πλούταρχος, σχολιάζοντας αὐτὴ τὴ θέση τοῦ Πλάτωνος (Ἐπιτ., ΙΙ, 4).

Ἡ λειτουργία τοῦ κόσμου εἶναι ταυτόσημη μὲ τὸ γίνεσθαι, ποὺ συνίσταται σὲ μιὰ διαρκῆ κίνηση. Ὁ Πλάτων λέγει, πὼς ἡ κίνηση διακρίνεται σὲ κίνηση «πρώτη» ἢ πρωτότυπη καὶ σὲ κίνηση «δεύτερη» ἢ παράγωγη. Πρωτότυπη εἶναι ἡ κίνηση ποὺ πραγματοποιεῖται σ' ἓνα ὄν, ὅπου ἐνυπάρχει ἡ αἰτία τῆς κίνησής του· «ἀρχὴν ἀρα κινήσεων πασῶν καὶ πρώτων ἐν τε ἐστῶσι γενομένων καὶ ἐν κινουμένοις οὔσαν τὴν αὐτὴν κινούσαν, φήσομεν ἀναγκαίως εἶναι πρεσβυτάτην καὶ κρατίστην μεταβολὴν πασῶν, τὴν δὲ ἀλλοιουμένην ὑφ' ἑτέρου, κινούσαν δὲ ἕτερα, δευτέραν» (Νόμοι, 895 β). Ἡ πρώτη αἰτία τῆς κίνησης ἀνάγεται κατὰ τὸν Πλάτωνα στὴν ψυχὴ τοῦ κόσμου. Ὁ διαφορισμὸς τῆς σύστασής της (Ταυτὸν-Θάτερον) καὶ ἡ ὑπαρξὴ ἑτερότητας (ποὺ θεωρεῖται ἀναγκαία προϋπόθεσις τῆς κίνησης) μέσα στοὺς κόλπους της τὴν κάνουν ἱκανὴ νὰ προκαλῆ τὴν κίνηση καὶ σ' ἄλλα ὄντα, μὰ νὰ κινῆται καὶ ἡ ἴδια· «τῶν πάντων πρεσβυτάτη γενομένη τε ἀρχὴ κινήσεως» (Νόμοι, 895 β). Πάνω σ' αὐτὸ δὲν συμφωνεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ποὺ πρεσβεύει, πὼς ἡ πρώτη αἰτία τῆς κίνησης, ἡ «νόησις νοήσεως» εἶναι οὐσία ἀπλῆ καὶ ἡ μὴ ὑπαρξὴ ἑτερότητας στοὺς κόλπους της συντελεῖ, ὥστε νὰ εἶναι πρῶτο κινοῦν, χωρὶς ὅμως τὸ ἴδιο νὰ κινῆται.

3. Κριτικὴ παρατήρηση.

Ὁ δυϊσμὸς εἶναι ἓνα ἐρμηνευτικὸ σχῆμα, ποὺ δέχεται τὴ δυϊκότητα σὰν βασικὸ γνώρισμα τῆς διάρθρωσης τοῦ πραγματικοῦ. Ἡ ἀποψη ὅμως αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ, γιατί τὸ πραγματικὸ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐνότητα τόσο στὴ σύνθεσή του ὅσο καὶ στὴ διάρθρωση τῶν μερικῶν ὄντοτήτων του. Τὸ συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ κόσμου εἶναι ἡ καθαρὴ ἐνέργεια ἢ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ παραδοχὴ μιᾶς δεύτερης ἀρχῆς θὰ δημιουργοῦσε μιὰ ἀνυπέρβλητη δυσκολία, γιατί θὰ μείωνε τὴν ἀξία τοῦ πνεύματος, ποὺ θὰ φαινόταν ἀνίκανο νὰ ἀποτελέσει μόνο του τὴν πρώτη ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὴ σύσταση, τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴ λειτουργία τοῦ κόσμου. Ἡ δυαρχικὴ ἐρμηνεία τοῦ γίνεσθαι εἶναι

ἔσφαλμένη, γιατί ἐπιφέρει διάσπαση τῆς ἐνότητος τοῦ εἶναι. Δυναρ-
 χικὴ ἔρμηνεία σημαίνει ἀδυναμία τοῦ πνεύματος νὰ ἀποτελέσῃ
 βασικὸ ὑπόστρωμα, ὅπου θὰ στηριζόταν τὸ σύστημα τῶν ὄντικῶν
 διαφοροποιήσεων, ποὺ ἀποτελέσματά των εἶναι ὁ κόσμος, ποὺ ἡ
 λειτουργικὴ του διαλεκτικὴ φέρει σαφῶς τελολογικὴ χροιά προα-
 γωγῆς καὶ τελείωσης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
 ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ